

OSMANLI DÖNEMİNDE BURSA KUMAŞÇILARININ SANAT NİZAMI

Cafer ÇİFTÇİ*

ÖZET

Osmanlı'da esnaf örgütleri, Anadolu'da kurulan Ahî teşkilatının özellikle düşünce yönünden bir uzantısıdır. Bu açıdan, Osmanlı esnafının sanat ve imalat nizamına yön veren değerler Ahîliğin etkisiyle; eşitlik, dayanışma, ölçülülük ve gelenekçilik gibi bazı ahlâkî ilkelerle belirlenmiştir. Bu makalede, ahlâkî değerlerin etkisiyle klasik dönemde Osmanlı esnaf örgütlerinin var olan nizamları ve idealler doğrultusunda çalışma disiplinleri, Bursa'da kumaşçı esnafına ait uygulamaları gösteren arşiv belgelerinden örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Arşiv belgelerinde kayıtlı örnekler, bir yönüyle kumaşçı esnafının imalat nizamları konusunda kendi aralarındaki problemleri ortaya koyarken, diğer bir yönüyle de esnafın var olan iktisadi zihniyet dünyası, sanat ve imalat nizamı, gelenekler ve teşkilat yapısı konularında bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, esnaf, kumaş, Osmanlı.

ABSTRACT

The Manufacturing Ordinance of Cloth Makers of Bursa in the Ottoman Era

The Ottoman guilds are extensions of "Ahî" orders founded in Anatolia, especially in intellectual respects. Values that direct the artistic

* Yrd. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

and productive ordinance of Ottoman artisans, have been determined by moral rules such as equality, solidarity, temperance and traditionalism with the influence of "Ahî" organization. In this paper, the ordinances of Ottoman guilds and their working disciplines formed by the affect of moral values, are attempted to explain with some examples of archive documents showing practices of cloth makers in Bursa. The examples recorded in archive documents, expose in one side problems among cloth makers and violations of manufacturing ordinance, and in the other side give some information on economic worldview of artisans, artistic and productive ordinance, traditions and the structure of organization.

Key Words: Bursa, artisan, fabric, Ottoman.

Giriş

Sanat en basit tanımıyla bir duygunun, niteliğin veya tasarımın belli yöntemlerle belirtilmesi veya ortaya konmasıdır. Zanaat ise, insanların maddeyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan işlerdir. Bu basit tanımlara bakıldığında, bugünden farklı olarak Osmanlı esnafı için her iki ifadenin de iç içe girdiği ve sanat kelimesiyle isimlendirildiği görülebilir. Esnafın bugünün gelişmiş üretim tekniklerinden yoksun olduğu o dönemde, mal imal ederken gösterdiği ince el işçiliği, atalarından kalıtsal olarak veya miras yoluyla gelen maharet ve nizamın kendilerine verdiği sanatçı ruhu, yaptıkları işin belki de bu nedenle zanaat değil de sanat olarak ifadelendirilmesinde etkilidir. Bu açıdan makale başlığında geçen sanat ifadesi, bu çalışmada Osmanlı esnafının algıladığı ve anlamlandırdığı biçimiyle işlenecek ve değerlendirilecektir.

Osmanlı Esnafına Ait İş Ahlâkının Temelleri

Osmanlı esnaf teşkilatının sanat ve üretim değerlerine ait temellerin büyük ölçüde, 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da görülen Ahî teşkilatına dayandığı kabul görmüştür. Ahî teşkilatı, bu birliğin Anadolu topraklarında kurucusu olan Ahî Evran'ın, fütüvvet düşüncesi doğrultusunda yapılandırıldığı bir örgütlenmedir. Fütüvvet ise, İslâm dininin ortaya çıktığı coğrafyaya yakın sahalarda gelişen; kahramanlık, yiğitlik ve cömertlik ülküsü üzerine kurulu bir düşünce ve bu düşüncenin örgütlenme biçimidir (Gölpınarlı, 1950; Taeschner, 1954). Arap toplumları kültürlerinde var olan kahramanlık ve yiğitlik ülküsünü, İslâmî değerlerle birleştirerek fütüvvet anlayışını geliştirmişlerdir. Orta Asya'da yaşayan Türklerin de İslâm öncesinde Akıllık adıyla anılan yiğitlik ülküsüne sahip olduklarını, bu düşüncenin fütüvvet inancıyla karşılaşınca yeni bir şekil aldığını ve Anadolu'da görülen

Ahî teşkilatının ortaya çıkışını sağladığını belirten tartışmalı görüşler vardır (Anadol, 1991; Sarıkaya, 2002).

Ahîlik anlayışının temel yapısını birkaç belirgin hatla ortaya koymak, ekonomik faaliyetler açısından Osmanlı esnafının ahlâk ve düşünce dünyasının çok daha iyi anlaşılmasına imkan vereceğinden, öncelikle bu konu üzerinde kısaca durulmalıdır. Ahî teşkilatı, Türk esnaf ve sanatkârlarını düzenli bir birlik altında toplayarak, sanat ve ticaret ahlâkını şekillendiren, iktisadî sıkıntıların olduğu bir süreçte Türk esnafına direnme gücü sağlayan bir örgütlenmedir. Göçebe Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak, onların şehir hayatına geçmelerini ve çevreye uyumlarını sağlayan Ahî teşkilatı, Orta Asya'dan göçlerle gelen sanat erbabını himaye etmiş, sanatlarını icra etmelerine imkân vermiş, aralarındaki ilişkileri düzene sokmuş ve Anadolu'daki yerli Bizans esnafına karşı Türk esnafının rekabet edebilmesini sağlamıştır. Ahî örgütüne giren esnaf ve sanatkârlar; meslekî, dinî ve ahlâkî eğitimden geçirilmişler, hatta askerî talim, terbiye de görüp orduda savaşmışlardır. Başlangıçta ahlâkî ve dinî özellikleri ağır basan Ahî teşkilatı, zaman içerisinde sosyo-ekonomik bir nitelik kazanmıştır (Bayram, 1991; Çağatay, 1989).

Ahîlik, İslâm tasavvuf düşüncesinin etkisiyle geliştirilen, ancak başlangıçta bir esnaf teşekkülü olarak ortaya çıkmamış bir örgütlenmedir. Özellikle Horasan kökenli olan Melâmetî fütüvvetçileri esnaf tabakasından oldukları için, Ahîlik de bu gelenek üzere geliştirilmiştir (Kara, 1986). Abbasî halifesi Nâsır li-Dînillâh tarafından 13. yüzyılın başlarında yeniden şekillendirilen fütüvvet teşkilatı, bu hükümdarın Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya'ya gönderdiği mutasavvıflar vasıtasıyla, Anadolu sahasında Ahîlik adıyla hızla yayılmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelere bakıldığında, Ahîliği sûfiliğin içinden çıkan bir esnaf teşkilatı olarak izah etmek, Osmanlı esnaf örgütlenmesinin düşünce yapısını daha iyi anlamaya imkan sağlayabilir. Nitekim teşkilatın Anadolu'da kurucusu olan Ahî Evran, bu topraklara beraber geldiği ünlü mutasavvıf Şeyh Evhadüddîn Kirmânî'ye intisâb etmiş birisidir. Ahîlik düşüncesinde yer alan; insanlara hizmette bulunma, maddi menfaat beklemeden fakire, düşküne ve yolcuya yardımda bulunma (İbn Battûta, 1335:318), onları doyurma ve barındırma gibi faaliyetler, bu açıdan İslâm tasavvufunun etkisi ile geliştirilmiştir. Tasavvufun etkisi, Ahî teşkilatı içerisinde yer alan çeşitli iş kollarında çalışanların derecelendirilmesinde bile görülebilir (Ocak, 1996). Ahî teşkilatına bağlı meslek birimlerinde çalışan usta, kalfa, çırak, yamak arasındaki statüler ve dereceli ilişkiler, tasavvuf tarikatlarında var olan şeyh, halife, mürit ve muhib gibi kişiler arasındaki dereceli ilişkilerden etkilenmiştir. Hatta Osmanlı esnaf teşkilatında her esnaf kolunun en büyük ustası ve başkanı için esnaf şeyhi tabiri kullanılması, bu etkiyi daha güzel örneklendirebilir. Bu açıdan esnaf teşkilatında görev alan şahısların birbirleri

ile olan ilişkileri, yeni yetişenlerin terbiyesi, eğitim ve öğretimleri, bir tarikat usûl ve disiplini içerisinde düzenlemiştir. Tasavvufî eğitimde, bir şeyhe intisâb etmeden irşadın mümkün olmayacağı gibi, Ahîlikte de bir ustadan el almadan veya bir üstadın rehberliğinde olmadan bir sanata sahip olmanın uygun görülmemesi, yine Ahîlik teşkilatının tasavvuf düşüncesiyle şekillendiğini gösteren bir başka örnektir. Bir esnaf kolunda yetişmek isteyen kişi, ustasına bir müridin şeyhe sadakatle bağlanması gibi bağlanmak durumundadır. Ahî fütüvvetnâmelerinde ve şecerenâmelerinde, her sanat ve ticaret kolu için bir pîr belirlenmiştir. Ahîlik düşüncesinde, her sanat kolunun bir pîri olduğu, hatta her sanatın bir peygamber mesleği olduğu vurgulanarak, sanatın kutsallığı topluma ve sanatkârlara telkin edilmiş ve sanata rağbet uyandırılmaya çalışılmıştır (Ergin, 1995:500). Böylece yaptığı işin kutsallığına inanmış bir sanatkârın ve esnafın, mesleğine sadakatle bağlanması, ihanet etmemesi ve var olan itibarını zedelememesi fikri aşılmalıdır (Bayram, 1995:54-55). Bu fikir ise, Osmanlı esnafında mesleği gelenek halinde sürdürme, gelenek ve görenekten kopmama ilkesini ortaya çıkarmıştır (Yi, 2004:113). Ahî teşkilatının fikri temelleri hususunda buraya kadar yapılan birkaç açıklama ile, bu teşkilatın uzantısı olan Osmanlı esnaf örgütlenmesinin ve esnaf ustalarının davranış şekillerinin izah edilmesi, daha kolay bir hal almıştır. Şimdi, Osmanlı esnafına özgü sanat ve imalat nizamı, yukarıdaki düşüncelerden temel alan yönleriyle açıklanabilir, ardından Bursa kumaşçılarına ait uygulamalardan örneklerle bir değerlendirmeye ulaşılabılır.

Klasik Dönemde Osmanlı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı

Osmanlı'da ehl-i hiref tâifesi veya esnaf loncaları, Anadolu'da kurulan Ahî teşkilatının özellikle düşünce yönünden bir uzantısıdır (Lewis, 1937). Loncaların Ahî teşkilatından temel farkı, devlet müdahalesinin üzerlerinde belirgin şekilde varlığıdır. Osmanlı esnaf birlikleri, İslâm inancı ve Ahî teşkilatının oluşturduğu değerler çerçevesinde, rekabete değil, işbirliği, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine bağlı kurulmuşlardır (Kütükoğlu, 1986; İsvan, 1991:15). Esnafın iç düzeni, kalite kontrolünün ve standardizasyonun sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu düzende, belli bir mahâret ve kaliteye ulaşmadan usta olunamamakta, kabiliyetsizler ve ehliyetsizler esnafıktan çıkarılmakta, üretimin denetlenebilmesi için ustalardan işyerleri dışında çalışmamaları istenmektedir. Esnaf sistemi, kalite kontrolü ve standardizasyonu ile, fiyat istikrarını sağlayıcı, rekabeti, aşırı üretimi ve işsizliği önleyici bir anlayışa dayanmaktadır. Bu sistemde çeşitli üretim dallarındaki esnaf ve zanaatkâr, sıkı bir sosyal ve ahlâkî disiplin temelinde örgütlenmiş ve belli kurallar dahilinde esnafın; ticarî ahlâk, kalite

ve tüketici hakkı gibi konulara bağılı olarak çalışması sürekli denetlenmiştir (Kal'a, 1995:424).

Osmanlı esnafının sanat ve imalat nizamına yön veren değerler; eşitlik, dayanışma, ölçülülük ve hoşgörü gibi bazı ahlâkî ilkelerle belirlenmiştir. Eşitlik değerine eğilim, İslâm dininin vurguladığı akidelerle geliştirilmiş, sosyal ve iktisadî alanda geniş ölçüde uygulanmaya çalışılmıştır. Klasik dönem içerisinde, esnaf üzerindeki eşitlik anlayışı sürdürülmeye çalışılmış, üretim faktörlerinin mümkün olduğu kadar eşit ve eşitliğe yakın bir dağılım içinde kalması ideal olarak algılanmıştır. Eşitlikçi anlayış, hammadde alımından malın belirlenen sabit fiyat üzerinden satımına kadar her alanda görülen ve uygulanmaya çalışılan bir düşüncedir. Ancak bu eşitlik ilkesi içerisinde, her esnaf loncasının hangi hammaddeyi alıp işleme konusunda mahssiyyetleri de belirlenmiştir (Gerber, 1976:74).

Yarı zerk bir yapıda olan Osmanlı esnaf teşkilatında, esnafın birbirleriyle ve kent yöneticileriyle ilişkilerini düzenlemek, esnafı hkmet yetkililerine karşı temsil etmek ve esnafın sanat ve imalat nizamını sağlamak için, esnaf kethüdası veya şeyh adı verilen kişiler görevlendirilmiştir. Esnaf tarafından seçimle göreve getirilen bu kişiler, yaşamları boyunca kötü tutum ve davranışları görülmedikçe iş başında kalma haklarına sahip olmuşlardır (Baer, 1970a; 1970b). Esnaf şeyhlerine bağlı olarak çalışan her esnaf dalındaki ustaların başlıca iki önemli rolü vardır; kaliteli üretim yapmak ve yanında çalışanlar arasından yeni ustalar yetiştirmek. Bu iki görev iş ahlâkî ile ilgili düzenlemeleri önemli kılmaktadır. Geleneksel değerlerden olan kalite anlayışı, işinin ehli ve dürüst ustalar tarafından benimsenmekte ve uygulanmaktadır (ifti, 2004a). Kalitenin kontrolünde seçimle göreve getirilen yiğitbaşlıların önemli yetkileri vardır. Oluşturulan denetim sayesinde, belirlenen kurallara aykırı davranan veya üretim yapan esnaf ustaları tespit edilmekte, uyarılmakta, gerekirse cezalandırılmaktadır (Eğilmez, 1939).

Ustanın esnaf kurallarına uyarken, yanındaki elemanlarına da aynı iş ahlknı vermeye çalışması gerekmektedir. Bu şekilde sanatkr yetiştirilerek, mal üretme ve topluma hizmet sunmanın usûl ve erkn öğretilmektedir. İş ahlâkî anlayışı, esnaf olacak kişilere küçük yaşlardan itibaren lonca içinde verilmektedir. Loncalarda merasimle işe başlayan çocuğa lonca kethüdası tarafından nasihatte bulunulmakta ve iş hayatı boyunca çocuğun usta olana kadar yapacakları gözlem altına alınmaktadır. Çıraklık sonrasında kalfalığa ve ustalığa yükselişlerde, her unvan için kendine özgü merasimler yapılmaktadır. Bu merasimler hem güdüleme, hem de kimin ne seviyede olduğunu gösterme açısından önemlidir. Bir dalda ustalaşan ve dükkân açmak isteyen kişiler, esnaf kurulu tarafından imtihan ve incelemeye alınmaktadır. Ancak bir yerleşim biriminde bir esnaf dalına ait dükkân açma sayısı, ilgili lonca yeleri ve devlet tarafından belirlenen bir sınırlama ierisindeedir.

Yeterli meslekî birikimi, ticarî ahlâkı ve dürüst kazancı olmayan kişilere dükkân açma hakkı verilmemektedir (Barkan, 1983).

Osmanlı esnaf teşkilatının buraya kadar anlatılan düşünce ve örgütlenme sistemi, mutlak surette ve tüm zamanlarda var olan yapıyı göstermez. Anlatılanlar, klasik dönemde Osmanlı esnaf örgütlenmesinin dayandırılmaya çalışıldığı temelleri, var olan nizamları ve idealler doğrultusunda çalışma disiplinlerini göstermektedir. Oysa devlete karşı yükümlülükler ve düşük kâr haddi, bir kısım esnafın ekonomik faaliyetlerde kabul görmüş ahlâk anlayışından uzaklaşmasına ve değişik yöntemlerle üretim yaparak kazanç elde etmeye çalışmasına da neden olmuştur. Sanat nizamını hiçe sayıp hileli üretim yaparak, daha fazla kazanç elde etmeye çalışan esnafın, bu tarz üretim faaliyetleri belgelerde *kalb* kelimesi ile nitelendirilmektedir. Arapça kökenli olan *kalb* kelimesi; dönüştürme, düzme, sahte, iyi görüldüğü halde gerçekte böyle olmayan, hileli anlamlarına gelmektedir (Çiftçi, 2004b).

Bursa Kumaşçılarının Sanat ve İmalat Nizamına Ait Örnekler

Bu çalışmada Bursa kumaşçılarının sanat ve imalat nizamına ait bilgi veren kayıt örnekleri, Bursa kadı sicillerinden alınmıştır. Bu sicillerde geçen örnekler, bir yönüyle esnafın kendi aralarındaki problemleri ve geçmişten beri var olan sanat ve imalat nizamlarına uymayanlarla ilgili meseleleri ortaya koyarken, diğer bir yönüyle esnafın var olan iktisadi zihniyet dünyası, sanat ve imalat nizamı, gelenekler ve teşkilat yapısı konularında bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan kaynaklar her iki yönüyle de değerlendirilebilir.

Kumaşçı esnafının sanat ve imalat nizamına ait önemli bilgiler sunabilecek ilk belge örnekleri, Bursa'nın kumaşçılık alanında en ileri düzeye ulaşmış kadifecilik sektöründen gösterilebilir. Ele alınacak ilk belge, 1622 yılının Kasım ayının son günlerine veya Aralık ayının ilk günlerine (Evâhir-i Muharrem 1032) aittir. Bu belgede; Bursa'da kadifeci tâifesinin ehl-i hibresi olan Süleyman Bey ibn-i Abdulcelil, yiğitbaşısı Süleyman bin Bahşâyiş, işçibaşısı Osman bin Sefer ve bu tâifeden birçok kimsenin mahkemeye geldikleri, o dönemde kendi esnaf kollarında yaşadıkları sıkıntıları anlatmadan önce, sanat ve imalat nizamlarına ilişkin geçmişten beri süregelen yapıyı dile getirdikleri görülür ki, bu bilgiler araştırmacılar için önemli ipuçları ortaya koyabilir. Kadîmü'l-eyyâmda (eski günlerde) bu tâifenin Sedbaşı'nda bir muayyen mekânları olduğu, her Cumartesi günü işçi tâifesinin ve destgâh (tezgâh, dokuma aleti) sahiplerinin burada toplandıkları, içlerinden birisine işçi lazım olduğunda ehl-i hibre marifetiyle göreve tayin olundukları, hâmdest (eli işe alışmamış) olup sanat ahvâline haberli olmayanlara işçi vazifesinin verilmediği gibi hususlar bu belgede açıklanırken, var olan geleneksel yapı da ortaya konulmuştur. Ardından bu yapının değişmeye başladığını, hâmdest ve nâhil olan kişilerin destgâhlara

geçip kalb kumaş işlemeye başladıklarını, nizama boyun eğmediklerini, peşin aldıkları ücretin kumaşını tamam etmeden işi bırakarak başka destgâha geçtiklerini ve tüm bu uygulamaların kendi sanatlarının ahvâlini bozduğunu belirtmişlerdir. Mahkemeye gelen esnaf yöneticileri, kendi içlerinde var olan düzeni ispat etmek için de, daha önceleri kendi nizamlarını merkezden tasdik eden aldıkları tuğralı fermanı göstermişlerdir. Bu fermanın mahkemede ortaya konması ile, kadı nizâm-ı umûr-i cumhûr (halk işlerinin düzeni) için bundan sonra hâmdest ve tekâmîl-i sanat etmeyenlere işçi vazifesinin verilmemesi hakkında, bütün kadifeci esnafına tembih olunacak bir karar almıştır (Bursa Şer'îye Sicilleri, B-42:27a)¹.

Sanat ve imalat nizamını devam ettirme doğrultusunda, esnafın kadınlık makamına yukarıda yaptığı müracaata katılanlardan kadifeci esnafının ehl-i hibresi olan Süleyman Bey'in, bu olaydan bir süre önce de başkent İstanbul'a giderek südde-i saâdete arzuhâlde bulunduğu, bir başka kayıttan öğrenilmektedir. Haziran 1622 tarihiyle Bursa kadı siciline kaydedilen ve konu ile ilgili bilgi veren fermanda, ehl-i hibre olan Süleyman Bey'in Bursa'daki kadifeci tâifesinin işledikleri kadifeleri kadîmden işlene geldiği üzere işlemediklerini, eninden ve boyundan noksan işlediklerini ve kumaşın ibrişimini has boya ile boyatmayıp kalb boya ile boyattıklarını başkente bildirdiği açıklanmaktadır. Ayrıca eskiden destgâh sahiplerinin ustalardan oluşurken, şimdi acemi kimselerin destgâh işletip kumaşların adi işlendiği ve kendisinin sözlerine itaat etmediklerini bildirmiştir. Bu durumun engellenmesi, eskiden nasıl işleniyorsa o şekilde işlenmesi, usta ve kalfalarının özrü olmaksızın işlerini tamamlamadan destgâhlarını bırakıp gitmeleri gerçekleşirse, bu kişilerin ehl-i hibre marifetiyle haklarından gelinmesi hususunda emir olunmuştur (BŞS., B-42:188b).

Kadifeci esnafı ile ilgili 1639 tarihli diğer bir belgede, Bursa kadifecilerinin şeyhi, kethüdası, yiğitbaşısı ve esnaftan birçok kimse, mahkemeye gelerek esnaf nizamlarının bozulduğunu belirtmeden önce, eskiden beri var olan nizamları hususunda verdikleri bilgiler ile bizlere farklı veriler aktarmaktadırlar. Bu bilgilerde kadîmü'l-eyyâmdan aralarında cârî olan âdet-i malûmeye göre, her bir esnafın üstada dört beş yıl hizmet edip sanatlarını tamamıyla tahsil ettikten sonra kendilerine dükkân açtıklarını ve işledikleri kadifenin dahi kalb ve celb (hileli ve âdi) olmaması için cümle esnaf yöneticilerinin bilgisi dahilinde çalıştıklarını belirtmektedirler. Şimdilerde ise hariçten hâmdest kimselerin, üstada hizmet etmeden bir yolunu bularak destgâh çıkıp, kumaş ziyâde kalb ve celb işlediklerini, bu durumun engellenerek eski nizama uygun olarak çalışmaya devam edilmesi hakkında ittifak eylediklerini kayıt altına aldırılmışlardır (BŞS., B-146:58a).

¹ Bursa Şer'îye Sicilleri, bundan sonra BŞS. olarak gösterilecektir.

Yukarıdaki kayıttan altı yıl sonra, Bursa kadifeci tâifesinin; yine şeyhleri, kethüdalrı, yiğitbaşlıları ve birkaç ileri gelen esnafıyla kadı huzuruna gelerek, bu sefer kadifenin imalatı hususunda bozulmaya başlayan standartları tekrar tespit ettirmek için girişimleri bulunmaktadır: Kadîmü'l-eyyâmda işledikleri kadifenin meşdûdunun (çözüğü ipinin) iki bin dört yüz telden oluştuğunu ve emsalsiz ipekten yapıldığını, bu şekliyle ziyâde ve sağlam imal edildiğini, celb ve kalb işlenmenin ise memnû olduğunu belirtmişlerdir. Sonrasında ise, bu düzeni bozanların bulunduğunu, bu durumun ise aralarında çok ihtilâle sebep olduğunu açıklamaktadırlar. Esnafın nizamını bozan bu gibi faaliyetlerin daha önceleri padişah kapısına arz olunduğu ve esnaf tarafından belirlenen nizama muhalif hareket edilmemesi doğrultusunda padişah'tan emr-i şerîfin alındığını, bu emir doğrultusunda ise kadının hüccet verdiğini de belirtmişlerdir. Kaydın son kısmında ise, bu minvâl üzere hâmdest olanların tezgâhlarının ansızın yoklanmasına karar verildiği, esnaf şeyhinin ve yiğitbaşısının gözetimi doğrultusunda üstada dört beş sene hizmet edenlerin tezgâh açabilmelerinin cümlesinin taahhüd ve ittifakı ile kabul gördüğü ve bu hususlar doğrultusunda hüccet verildiği ifade edilmiştir (BŞS., C-3:17a).

Diğer bir örnek 1615 yılına ait bir kayıttan. Bu kayıtta, Bursa'da kemhacı tâifesinden çatma, zerbâft ve kuşak işleyen Müslüman ve gayrimüslim esnaftan bazı kimselerin, meclis-i şer'e gelip takrîr-i kelâm ederek, mâbeynlerine sonradan dahil olmuş bazı nâehil ve hâmdest kişilerin, san'at-ı ahvâlden haberleri olmayarak işledikleri kalb ve celb akmişeyi (hileli kumaşı) değer bahâsından ziyâdeye sattıkları için aralarında ihtilâle sebep oldukları, kendi sanatları ehline ve başkalarına zararları dokunduğunu belirtmektedirler. Bu gibi kişileri aralarından ihraç ederek, bundan sonra hileli kumaş işlenmeyerek, muhalefet edenlerin şer' ile te'dîb olunması için ittifak eylediklerini, cânib-i şer'den de bu usule göre tembih olunup taraflarına hüccet yazılmasını talep ettiklerini ifade ederler. Kadı ise nizâm-ı umûr-i cumhûr için meramlarına müsaade olunduğunu, bu durumun kayıt altına alındığını ve kayıt doğrultusunda işin yapılması gerektiğini karara bağlamıştır (BŞS., B-34:69a).

Kadifecilere benzer şekilde Bursa'da ibrişim fûta işleyen üstadların, sanatlarının nizamını devam ettirmek doğrultusunda padişah kapısına adam gönderdikleri, bu şahsın verdiği bilgiler doğrultusunda 1577 senesinde nizamlarını karara bağlayan bir padişah emri aldıkları, bir başka kayıtta belirtilmektedir (BŞS., A-129:210a). Ancak 1643 senesinde, daha önce belirlenen nizamın bozulması nedeniyle, ibrişim fûta dokuyan esnafın kadı huzuruna geldikleri, nizamı bozan kişilerin sanattan men edilmesini istedikleri görülmektedir (BŞS., C-2: 79b).

1617 yılında ise bezzazların, aralarındaki nizam ve intizama halel gelmesi sonrasında, Bursa kadısının huzuruna gelip düzeni yeniden sağlama hususunda kararlar aldıkları görülmektedir. Bu belgede esnaf nizamına ait şu ana kadar vurgulanan hususların yanında, birkaç özel veri daha yer almaktadır. Bu verilerden bir tanesi, bezzazların fiyat tespiti hususunda onu on bir hesabı üzere fâide takdir etmeleri, yani % 10 kâr ile satış yapmaları ilkesidir. Bu bilginin dışında belgede yer alan iki önemli bilgi daha bulunmaktadır. Bu bilgilerden bir tanesi, bohça ile mahalleler arasında gezererek nâmahrem ile alış verişin yapılmaması gerektiğine dair kararın alınması, diğeri ise esnaf nizamına muhalif davrananların Hz. Şît aleyhisselâmın ruhu için bir kazan kaynatması, yani yemek pişirerek dağıtması, yine de yola gelmezlerse sanattan kovulmaları suretiyle haklarından gelinmesi hususundaki karardır (BŞS., B-38:7b). Hz. Şît aleyhisselâmın ruhu için kazan kaynatmak, bezzazların pîri olarak bu peygamberin kabul edilmesi ile ilgilidir.

1595 senesinde yün kumaş imal eden çûkacı tâifesinin, arşıncılık mukataası emini olan Nâsıreddin bin Mehmed ile aralarında yaşadıkları anlaşmazlığı ele alan bir başka belge, bize bu kumaştan yapılan giyeceklerin en ve boyları hakkında da belirli bir nizamın var olduğunu göstermektedir. Çûkacılar, yeni çûkadan dikilen ferace, dolama ve yeleğin boy ve enlerinin kanûn-ı kadîm üzere dikildiğini, ancak arşıncının eni eksik diyerek üretimlerine müdahalede bulunarak cerime talep ettiğini ve vezn akçesi aldığını kadıya belirtmektedirler. Kadı bu durum karşısında, ilgili sanatın ehl-i hibresini sorguya çekmiş ve onun verdiği bilgiler doğrultusunda dikim ve üretim standartları karara bağlanmıştır (BŞS., B-12:59b).

Üretilen kumaşları kullanarak konfeksiyon sektöründe çalışan esnafın da, kullandıkları kumaşın miktarı ve kalitesi konusunda standartları bulunmaktadır. Daha çok dervişlerin giydikleri yünden yapılmış bir külâh olan arakıyyenin yapımında çalışan esnaf tâifesinin, 1631 yılına ait sorunlarını gösteren kayıtlar, bu konuda bilgiler sunmaktadır. Aynı sayfa içerisinde yer alan belgelerden ilkinde, kavuk ve serpûş için kestirilen kumaşın uzunluğu konusunda anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulmuştur. İkinci belgede ise, aynı yıl içerisinde bu defa kavuk ve serpûş için kestirilen kumaşın kalitesi konusunda anlaşmazlıklar ortadan kaldırılmıştır: Bursa'da altınlı arakıyye, kadife kavuk ve serpûş işleyen tâifeden birkaç kişi mahkemeye gelerek, dükkânlarında satışını yaptıkları kadife kavuk ve serpûşun kumaşını kendilerinin alıp, yetişkin erkekler için bu kumaşın bir zirâ'sından² üçer, sıbyan için bir zirâ'sından dörder tane kavuk ve serpûş çıkacak şekilde kesim

² Zirâ': Ortalama 50-70 cm. arasında değişen uzunluk ölçüsü birimidir. En kolay şekliyle, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü olarak da belirtilmektedir.

yaptıklarını, sonrasında ise üstad dikicilere ücretle başlıkları diktirdiklerini, ayrıca güzide kumaş aldıklarını, bu nedenle sattıkları kavuk ve serpüşün iyi kumaştan yapıldığını belirtmektedirler. Şimdilerde ise hırfetlerinde kendi kesmeğe kadir olan bazı kişilerin, kalb ve celb kumaş alıp kestikleri ve başlıkları dikip ucuza sattıkları, kendilerinin ise kavuk ve serpuşu pahalıya mal ettikleri, bu durumun ise sanatlarının her yönüyle bozulmasına neden olduğunu beyan etmişlerdir. Bundan sonra dükkânlarda satılan kavuk ve serpüşu, bu ürünü yapma konusunda kadir olanların iyi kumaştan keserek imal etmelerine, kadir olmayanların ise iyi kumaşı aldıktan sonra üstad kişilere kestirerek ve diktirerek satmaları gerektiğine, dükkânlarında âdi kumaştan yapılmış kavuk ve serpüş bulunduranların ise haklarından gelinmesine karar verilmiş ve bu kararlar kayıt altına alınmıştır (BŞS., B-52:12b).

Ev eşyasının yapımında kullanılan kumaş türlerini üreten esnafa ait nizamlarda da, değişik standartların varlığı tespit edilebilmektedir. Örneğin Osmanlı'da arşın adıyla anılan kadife kumaş, yorgan ve yatak yüzü için kullanılmaktadır. Bu kumaşların nakışlı olanları ve olmayanları mevcuttur. 1599 yılında Bursa'da arşıncı olan Nâsıreddin bin Mehmed, Bursa'da arşın işleyen Bâli bin Ali ve Bostan bin Mehmed adlı kimseleri mahkemeye ihzâr etmiş ve bu iki adamın arşın kumaş işlerken kumaşa ipek yerine pamuk iplik attıklarını, oysa bu durumun yasak olduğunu belirtmiştir. Davalılar bu uygulamanın yasak olmadığını ileri sürerlerken, ehl-i vukûfun verdiği bilgiye göre durumun yasak olduğu belirtilmiş ve bu doğrultuda karar alınmıştır (BŞS., B-136:54b). Arşıncı tâifesine ait 1631 tarihli kayıta ise, bu esnaf topluluğunun ehl-i hibresinin ve diğer bazı üyelerinin kadı huzuruna gelerek, kadîmü'l-eyyâm'da işlenen arşının meşdûd-ı kâmil dört bin telden olduğu, nakış işinin yedi damla olduğu, tûlunun (boyunun) kâmil üç endâze³ ve arzının (genişliğinin) bir endâze ve bir rub' (çeyrek) olduğunu belirtmelerinden sonra, telinin, nakşının, boyunun ve genişliğinin bir miktardan noksan işlenmesinin yasak olduğu bilinirken, içlerinden bazılarının işledikleri arşınların telini, nakşını, boyunu ve enini noksan işlediklerini söylüyorlardı. Esnaf yöneticileri tarafından bu duruma engel olunması gerektiği, kadı huzurunda karara bağlanarak kayıt altına alınmıştır (BŞS., B-52:8a).

Kumaş üreticilerinin yanı sıra, bu alana hizmet eden tekstil boyacılarının da sanat ve imalat nizamları, kumaş üretiminde toplam kaliteyi elde etmek için gereken ilkeleri tamamlar niteliktedir. Bursa'da boyacı esnafının kethüdası ve birkaç boyacı, kadı huzuruna gelerek içlerinden bazılarının hariç yerlerde boyacılık yapmak memnû iken, adete aykırı olarak boyahane olmayan yerlerde boyacılık yaptıklarını ve ipek için uygun olmayan bir boya türünü kullandıklarını, bu durumun ise sanatlarında külli

³ Endâze: 60 cm.'lik uzunluk ölçüsü.

ihtilâl vâki olmasına sebep olduğunu dile getirmişlerdir. 1687 yılına kayıtlı bu olay, yine esnafın eski nizamlarının uygulanması doğrultusunda kadıdan karar çıkartmaları ile sonuçlanmıştır (BŞS., B-111:116a).

Ortaya konan örnekler sonrasında Bursa kumaşçı esnafının sanat ve imalat nizamı için şu tespitler yapılabilir. Diğer esnaf kollarında olduğu gibi, Bursa'da kumaşçı esnafının adlandırılmasında; Arapça kökenli *tâife* ifadesi kullanılmaktadır. Bu şekildeki *tâife* ifadesi, Osmanlı yönetimindeki birçok yerleşim biriminde, örneğin Suriye topraklarında çalışan esnaf tarafından da kullanılmaktadır (Rafeq, 1991:495). Esnafın kendi nizamlarına uyanlar için *ehl-i sanat* veya *sanatlarının fukarâsı* tabirini kullandıkları görülmektedir. Sanatlarının fukarâsı tabiri, Ahîlik kurallarının etkisinde kalan Osmanlı esnafının iktisat ahlâkında, iktisadi olanla manevî olanın bütünleştirilme çabasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı'da fakir kavramı, hayırseverliğin maddi koşullara bağlı olması gerekmeksizin kullanılmaktadır. Tasavvuf dervişlerini de ifade eden fakir sözcüğü, manevî zenginlik uğruna yoksul kalmaya gönüllü kimseleri ifade etmektedir. Esnafın kendi nizamlarına uymayanlara, eli işe yatkın olmayanlara ve esnaf örgütünün dışında gördükleri kimselere ise; *hâmdest*, *bî-üstâd*, *mâbeynimize sonradan dahil olmuş*, *mâbeynimizde sonradan peyda olmuş*, *acemi ve ehliyetsiz*, *eli alışmamış*, *sanat ahvâline haberleri olmayan*, *nâehil ve sanatta mahareti olmayanlar* şeklindeki sıfatlarla nitelendirmelerde buldukları görülmektedir. Esnafın şahıslar ile ilgili ürettiği sıfatların yanı sıra, yapılan üretime yönelik olumlu ve olumsuz davranışları da değişik kalıplarla ifadelendirdiği görülmektedir. Olumlu faaliyetler; *kanûn-ı kadîm üzere tamam işlemek*, *kadîmü'l-eyyâmda işlenildiği üzere işlemek* gibi ifadelerle, olumsuz faaliyetler ise *kalb ve celb işlemek*, *yaramaz işlemek*, *âdete aykırı olarak işlemek* gibi ifadelerle tanımlanmaktadır.

Esnafın dayanışmacı bir yapı ile üretim faaliyetlerinin değişik aşamalarında aldıkları ortak kararlarda kullandıkları ifadeler; *bütün esnafın ittifakıyla*, *ahid eylemeleriyle*, *taahhüt ve tekeffül eylemeleriyle* ve *ittifaklarının hüccet olunmasıyla* şeklindedir. Aralarında verdikleri kararları nizam belirleyici ilkeler olarak kabul etmeleri hususunda; *işbu nizamın aralarında düstûrî'l-amel tutulması* ve *usûl ittihâz kılınması* gibi ifadeler kullanılmaktadır. Kabul edilen ilkelerin gerekçesi ise; *nizâm-ı umûr-i cumhûr için*, *sanatlarının fukarâsının* ve *sâir ibâdullahın selâmeti için* olduğu belirtilmektedir.

Sanatlarını gelenek halinde devam ettirmek isteği ve sanatlarına kötü söz söylememek uğruna gösterdikleri çabalar da, kayıtlarda geçen şu sitem dolu ifadelerde ortaya konmaktadır; *sanatlarımızın ahvâli bozulmuş* ve *karışmış*, *sanatlarımız geçmez hale gelmiş*, *aramızda câri olan nizam bozulmuş*, *sanatımız muattal* (kullanılmaz) ve *emtiamız muhtel* (bozulmuş)

olmuş, aramızdaki nizama ve intizama halel gelmiş, kalb iş işlemek ile sanatımıza külli ihtilâl (bozulma, düzensizlik) vâki olmuştur. Sanatlarını korumak ve yaşatmak uğruna verilen çabalar sonrasında ise, pek çok esnafın uyarılması, edeplendirilmesi ve cezalandırılması hususunda; kadı tarafından tembih olunmak, kalb ve yaramaz işleyenlerin te'dib ettirilmesi, inat ve muhalefet edenlerin şer' ile te'dib olunması, hakkından gelinmesi, müte-nebbih olmazlar ise zecr olunması, muhkem siyaset olunması ve mahareti olmayanların men ve def edilmesi şeklindeki ifadeler kullanılmaktadır.

Sonuç

Bursa kumaşlarının belirli dönemlerde İtalyan ve İran kumaşlarına olan üstünlüğü, renklerdeki ve desenlerdeki başarısı (Öz, 1948), Osmanlı sarayının döşemelikleri ve elbiselikleri ile hazîne-i âmirenin mühimmâtı için gerekli kumaşların uzun bir dönem Bursa'da dokunması (BŞS., A-23:64b) ve şehre gelen pek çok seyyahın ipekli, saten, altın yaldızlı, gümüşî kumaşların, kırmızı kadifelerin Bursa'da üretildiğini önemle vurgulamaları (Lowry, 2004), basit bir esnaf örgütlenmesi ile izah edilemez. Kumaşlarda kullanılan üretim teknikleri, altın ve gümüş tel işçiliği, atkı ve çözgü sayıları, süslemeler, boya miktarları ve özellikle ipekli kumaşların çeşitliliği (Dalsar, 1960), hep bir ahlâk ve zihniyet dünyasının ortaya koyduğu sanat ve nizamın yansımasıdır. Tabi bu ahlâk ve zihniyet yapısının şekillenmesinde devletin aldığı ekonomik tedbirlerin de büyük payı bulunmaktadır. Kumaşların atkısı ve çözgüsünden başlayarak, ağırlığı, kumaşlarda kullanılan boya miktarı, altın ve gümüş tellerin kalitesi ve benzeri bir çok üretim standardı konusunda, devletin aldığı kararlar ve oluşturulan denetim mekanizması önem teşkil etmektedir.

Osmanlı esnafında geleneklerin korunması ve kadîm olana uyma zorunluluğu, hukukî bir prensip içerisinde algılanmıştır. Ancak ekonomik bunalımın zamanla ortaya çıkması nedeniyle, klasik döneme ait birçok prensip ve ahlâk yapısı bazı esnaf ustaları tarafından ihlal edilmiştir. Esnaf örgütleri bu düşünüş süreci içerisinde, değişen şartlara ayak uyduran ve gerektiğinde geleneksel üretim tarzına sarılıp, gerektiğinde ise yeni yöntemler uygulayan bir üretim örgütlenmesi içinde olmuşlardır (Faroqhi, 1995:98). Kâr haddinin belli oranlarda tutulduğu bu dönemde, satılan maldan daha fazla kâr elde etmenin yolu, malın kalitesinden çalarak maliyeti düşürmek şeklindedir. Bu kontrollü sistemde hammaddeyi daha ucuza temin etmek mümkün olmadığından, dükkânının kapanmasını engellemeye çalışan esnafın hileye başvurarak geçimini sağlaması ve bozulan ekonomik şartlarda ayakta durabilmesi, kaçınılmaz bir yol olarak görülmektedir. Bu açıdan on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda esnafın iktisadi faaliyetlere yönelik

dertlerinin çoğunu, mahdud şansları paylaşma zorluğuna bağlamak yanlış olmasa gerekir (Ülgener, 1950:393).

Yukarıdaki belge örneklerindeki anlatımlarda sürekli olarak görülen temel yapıda, bir gurup esnaf yöneticisinin, ilgili esnaf kolunda çalışan veya bu mesleğe sonradan giren bazı yeteneksiz veya nizamı çiğneyen kişilerin yaptıklarını şikayet etmeleri, aslında biraz da imalat ve sanat nizamlarını sık sık hatırlatma ve belgeleme şeklindeki geleneksel bir uygulamanın sonucudur. Ayrıca bu belgelerin yazım usûllerinde kullanılan kalıplaşmış anlatım şekli de, bu uygulamanın bir parçası olarak görünmektedir. Nitekim ihtisâb kanunnâmelerinde de narh tespitinin ve standartların belirlenmesi sırasında, önce ilgili esnaf gurubundan bazılarının veya yönetici ve denetleyicilerin sorguya çekildiği hikayeci bir üslupla anlatılmakta, sorgulanan bu şahısların düzenin ve fiyatların bozulduğuna ilişkin verdikleri malumat sonrasında ise, gelenekçi yapıya tekrar dönmek ve narh tespit etmek şeklinde kararlar alındığı benzer anlatımla sunulmaktadır. Bu açıdan esnafın aralarındaki anlaşmazlıklar gibi görünen konuları içeren ve şer'îye sicilleri içerisinde sürekli ve oldukça fazla sayıda yer alan bu belge örneklerini, esnafın aralarında sürekli problemler olduğu ve üretimde hileye başvurdukları şeklinde yorumlamak hususunda dikkatli düşünmek gerekmektedir. Ancak eleştirilecek temel mesele var ise, bu da devletin uyguladığı gelenekçi politikadaki ısrarıdır. Eskiye geri dönmek yerine, var olan usûlsüzlüklerin ve problemlerin neden kaynaklandığının tespiti sonrasında yeni uygulamalara ve örgütlenmelere gidilseydi, daha başarılı bir ekonomi politikası gerçekleştirilebilirdi.

Sonuç olarak, klasik dönemde Bursa kumaşçı esnafının sanat ve imalat nizamını anlayabilmek, bu dönemde Bursa kumaşlarının Avrupa pazarlarında neden şöhret bulduğunun arka planını algılamaya imkan verebilir. Bursa ipekli kumaşlarının dış piyasalarda kazandığı şöhret üzerinde durulurken, bu şöhretin temeli, yani Bursa kumaşçı esnafının sanat becerisi ve oluşturduğu üretim nizamı ile kaliteyi nasıl inşa ettiği, abartılarda bulunulmadan fakat hak ettiği şekliyle açıklanırsa, konu sağlam temellere dayandırılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bursa Şer'îye Sicilleri (BŞS.), Ankara Milli Kütüphâne, Yazmalar Bölümü.

A-23.

A-129.

B-12.

B-34.

B-38.
B-42.
B-52.
B-111.
B-136.
B-146.
C-2.
C-3.

Tetkik Eserler

- Anadol, Cemal. (1991). *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baer, Gabriel. (1970a). “Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13, ss.145-165.
- Baer, Gabriel. (1970b). “The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds”, *International Journal of Middle East Studies*, 1, ss.28-50.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1983). “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 41, Sayı 1-4, ss.39-46.
- Bayram, Mikail. (1991). *Ahî Evren ve Ahî Teşkilâtı'nın Kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık.
- Bayram, Mikail. (1995). *Tasavvufî Düşüncenin Esasları Ahi Evren*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağatay, Neşet. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çiftçi, Cafer. (2004a). “Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, Sayı: 7, ss.17-34.
- Çiftçi, Cafer. (2004b). “Bursa’da Standart Dışı Üretime Esnafın Tepkisi”, *Bursa Araştırmaları*, Sayı 4, ss.51-55.
- Dalsar, Fahri. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü. (1939). “Tarihte Bursa Sanatları”, *Uludağ*, 27, ss.35-43.
- Ergin, Osman Nuri. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. Cilt 1. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Faroqhi, Suraiya. (1995). "Ottoman Guilds in the Late Eighteenth Century: The Bursa Case", *Making A Living In The Ottoman Lands 1480 to 1820*, İstanbul: The Isis Press, ss.93-112.
- Gerber, Haim. (1976). "Guilds in Seventeenth Century Anatolian Bursa", *Asian and African Studies*, 11, ss.59-86.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. (1950). "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XI/1-4, ss.3-354.
- İbn Battûta. (1335). *Tuhfetu'n-Nuzzâr Fi Garaibi'l-Emsâr*. Tercüme: Mehmet Şerif, Cilt I, İstanbul: Matbua-i Amire.
- İsvan, Nurhan. (1991). "Illegal Local Trade in the Ottoman Empire and the Guilds of İstanbul, 1725-26: Suggested New Hypotheses", *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 5, No. 1-2, ss.1-23.
- Kal'a, Ahmed. (1995). "Esnaf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, ss.423-430.
- Kara, Mustafa. (1986). "Fütüvvet-Melâmet Münasebeti", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, ss.187-195.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1986). "Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul: Esnaf ve Sanatkârlar Derneği Yayınları, ss.55-85.
- Lewis, Bernard. (1937). "The Islamic Guilds", *The Economic History Review*, Vol. 8, No. 1, ss.20-37.
- Lowry, Heath W. (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*. Çeviren: S. Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1996). "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü, Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss.129-138.
- Öz, Tahsin. (1948). "Bursa Kumaşları", *Bursa*, Haz: V. Nedim Tör - Şevket Rado, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, ss.29-32.
- Rafeq, Abdul-Karim. (1991). "Craft Organization, Work Ethics, and the Strains of Change in Ottoman Syria", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.111, No.3, ss.495-511.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. (2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taeschner, Franz. (1954). "İslam Ortaçağı'nda Fütüvve (Fütüvvet Teşkilâtı)", Tercüme: Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV / 1-4.

Belge 1: Bursa Şer'îye Sicilleri, B-38, 7b.

Belge 1: Bursa'da bezzaz tâifesinin %10'luk kâr oranı ile fiyatları belirlemeleri ve esnaf nizamına muhalif davrananların Hz. Şîr peygamberin ruhu için bir kazan kaynatması hususlarında kadı huzurunda aldıkları kararı gösteren 1617 yılına ait sicil kaydı.

عروہ بروہ و واقع کئی حاجی تائفہ سندن چائتم وزیر بافت خوشان اینکلون مسلمان ندون حاجی ابرہیم
 ابن محمد و علی بیگ ابن عبداللہ و عیسیٰ بیگ ابن محمد و عثمان بیگ ابن عبداللہ و سلیمان بیگ ابن عبداللہ و محمد
 بیگ ابن عبداللہ و احمد بیگ و قول او فیا احمد و ایوب بیگ نام کسنہ لرو کفنہ علی تائفہ سندن چائتم
 و تقاضا و یوریلکی و ارکن و بسقل و مرلو و قار و بالی نام دمنیل و لاریک باجمعه مجلس شریعہ کلوب
 نوز کلام ایروب ما بین صفا دن پیدا اولمش بعض نا اہل و کف نام و دست اولوب خلعت احد انان
 خبرک او نما یوب ایستد کلری قلب جلب مشہ فی ذکر ہا سندن زیادہ بیچ ایدر کسنہ لرو منافع انکلمہ
 بیغز وہ اختلا لہ سبب لوب بز و سا بر ناسہ غزرو قدر لری مقرر او ما غل و اولعولہ نا اہل اولوب
 صفا دن داخل اولن لری بیغز دن اخراج ایدوب من بعد قلب جلب ایستد کلری خلعت ایدر لری
 شریعہ تادیب لری لری لری انفاق و شد و نا و الید و زع جانب شریعہ دن دنی نو و جم اوزرہ بنیہ
 اولوب حجت تحریر اولن لری طلب لری روز دیر کلر لری منہ و نظم امور جمہور ایچن مراملرینہ مساعدا
 اولیوں من بعد نہج مسطور اوزرہ عمل او لری ایچن برو جا اگیر تینیہ و تا کید اولوب ما وقع
 بالطلب لری اول لری تحریر فی اوایل جمادی الآخرہ لسنہ اربع و عشرين و الف

حاجی ابرہیم محمد علی ابن ابرہیم
 ابن مصطفیٰ ابن ابرہیم
 علی ابن ابرہیم
 مصطفیٰ ابن ابرہیم
 سوادین عبد اللہ
 و جمہور اخص

Belge 2: Bursa'da kemhacı tâifesinden çatma, zerbâft ve kuşak işleyen Müslüman ve gayrimüslim esnaftan bazı kimselerin, kadı huzurunda aralarına sonradan dahil olmuş bazı nâhil ve hâmdest kişilerin kalb üretim yaptıklarını söyleyerek, bu durumun engellenmesi doğrultusunda karar çıkarttıklarını gösteren 1615 yılına ait kayıt.